

Да выхаду новай кнігі Алега Трусава
"Кароткая гісторыя архітэктуры Беларусі"

Эпоха БССР (1921-1991 гг.)

(Працяг у наступным нумары.)

Спачатку ў ім меркавалася размясціць рэспубліканскі музей гісторыі рэлігіі і атэізму. Але шматлікія экспанаты, уведення ў цудоўны інтэр'ер XVIII ст., маглі закланіць яго мастацкія вартасці. Таму пасля шматлікіх спрэчак было вырашана зрабіць у саборы залу арганнай і камернай музыкі ў адпаведнасці з архітэктурна-археалагічнай экспазіцыяй рэшткі будынка XI-XIII стст. Культурны пласт таўшчыняй больш за 2 м, што залягаў пад падлогай XVIII ст., быў выняты да ўзроўню падлогі XI ст., а замест верхняй падлогі зроблена своеасаблівая столь на бэльках, пад якой утварыўся падземны музей старажытнай Сафіі. А каб глядач мог атрымаць большае ўяўленне пра пачатковы выгляд помніка, на яго фасадах былі зроблены занджы, у якіх відаць старадаўняя муроўка. У інтэр'ерах адкрыты і замацаваны рэстаўратарамі некалькі фрагментаў старага фрэскавага роспісу.

Канцэртная зала, арганічна ўключаная ў інтэр'ер XVIII ст., дазваляе лепш адчуць архітэктурную позыю барока, дзе музыка, святло, юлер, форма і прастора існуюць у непадзельным адзістве. Цяпер у будынку Полацкай Сафіі павялікіх святлах адбываюцца праваслаўныя набажэнствы.

Адначасова з адбудовай Сафіі ў Полацку пачалі аднаўляць помнік класіцызму - Богаяўленскую царкву, дзе была адкрыта гарадская мастацкая галерэя, часта тут гучала і класічная музыка. Цяпер будынак вярнуўся беларускай праваслаўнай царкве.

Побач са слаўтай Спаса-Праабражэнскай царквой у канцы XIX ст. быў узведзены велізарны гмах праваслаўнага

сабора ў псеўдавізантыйскім стылі. Нягледзячы на высокі ўзровень будаўнічай тэхнікі, пабудова ўабрала ў сябе ўсе адмоўныя рысы архітэктуры гэтага кірунку: эклектычнасць запазычаных формаў, сухую прамалёўку дэталю, а яшчэ - адсутнасць пачуцця меры, поўную дысгармонію з больш ранейшымі будынкамі манастыра. Але помнік не перастае быць помнікам толькі таму, што ён не адпавядае сённяшняму мастацкаму густу. Пасля рэстаўрацыі ён зноў стаў дзейным храмам.

Яшчэ больш складаная сітуацыя стварылася падчас выканання праекта адбудовы магілёўскай ратушы. Моцна пацярпелая падчас апошняй вайны, але амаль адрамантаваная, у 1957 г. ратуша была знесена да падмуркаў. Паколькі ратуша з'яўлялася адной з асноўных гарадскіх дамінантаў, Магілёўскі гарвыканкам у 1979 г. прыняў рашэнне аб яе аднаўленні. Правёўшы археалагічныя раскопкі, у выніку якіх была ўдакладнена планіроўка будынка, і сабраўшы шматлікія пісьмовыя крыніцы, спецыялісты зрабілі праект аднаўлення будынка на канец XVIII ст., бо архіўных матэрыялаў на час пабудовы ратушы (1679 г.) не хапае. Тады было вырашана ў стылі класіцызму аднавіць толькі фасады, а інтэр'еры зрабіць сучаснымі. Такім чынам, быў выкананы макет у натуральную велічыню знішчанага некалі помніка, які зноў стаў адной з асноўных вертыкалей Старога горада. Была вызначана і ідэя прыстасавання помніка - тут хацелі адкрыць Палац шлюбаві.

Будаўнічыя працы пачаліся ў 1992 г., але неўзабаве грошы скончыліся і будаўнічы катлан засыпалі. Аднак грамадзяне Магілёва не здаліся, і дзякуючы іх намаганням на

рэшце Магілёўскай ратуша пастала з нябыту. Цяпер у ёй знаходзіцца музей горада Магілёва.

У 70-80-я гады мінулага стагоддзя беларуская інтэлігенцыя выступіла ў абарону сваёй гістарычнай спадчыны. У выніку гэтага змагання ўдалося захваць гістарычныя цэнтры Менска, Магілёва, Гародні і іншых гарадоў. Былі створаны ўмовы для падрыхтоўкі сваіх навуковых кадраў.

Вынікі раскопак і даследаванняў помнікаў XIII-XVIII стст., распачатых у канцы 60-х гадоў, надрукаваныя ў асноўным у працах Міхася Ткачоў, Марыяны Малёўскай, Зянона Пазняка, Ігара Чарняўскага, Алеся Кушнірэвіча і аўтара кнігі. Яны значна дапоўнілі раздзелы гісторыі архітэктуры Беларусі, прысвечаныя фартыфікацыі, гатычнай, рэнесансвай і барокавай архітэктуры.

З 1977 г. вывучэнне помнікаў архітэктуры XII-XVIII стст. праводзілі археалагі інстытута "Белспецпраектрэстаўрацыя". У першую чаргу даследаваліся беларускія замкі (Стары замак у Гародні, Крэўскі, Заслаўскі, Смалянскі, Любанскі, Гальшанскі), храмы і манастыры (Прачысценская і Каложская царквы і былы фарны касцёл Вітаўта ў Гародні, Барысаглебская царква ў Наваградку, Дабравешчанская ў Віцебску, Мікоўская ў Магілёве, Пінскі езуіцкі калегіюм, кляштар францысканцаў у Галышанах) і грамадскія будынкi (магілёўская, менская, нявіжская і віцебская ратушы, гандлёвыя рады ў Менску, палац Агінскага ў Залесці, мураваная забудова XVII-XVIII стст. у Гародні, Магілёве, Берасці і Мсціславе).

У працэсе абследавання помнікаў была вывучана гісторыя развіцця тэхнікі каменнай муроўкі, эвалюцыя будаўнічых матэрыялаў (цэгла, дахоўкі, плітак падлогі) і архітэктурна-дэкаратыўнай керамікі (фасадныя пліткі і кафля).

Вялікую работу за апошнія 50 гадоў правялі мастацтвазнаўцы і гісторыкі беларускай архітэктуры. Некалькі працаў па гісторыі старажытнага дэкаратыўна-ўжыткавага мастацтва і архітэктуры надрукаваў Міхаіл Кацар. Пад кіраўніцтвам Уладзіміра Чантуры праведзены абмеры помнікаў беларускага дойлідства і абследаваны гістарычныя цэнтры ў цэлым шэрагу гарадоў краіны. Ён аўтар некалькіх падручнікаў і манаграфій па гісторыі беларускай архітэктуры.

Тамара Чарняўская прысвечыла манаграфіі помнікам старажытнай і сучаснай архітэктуры Магілёва, Віцебска і Менска (апошняя ў суаўтарстве з Аленай Пятросавай). Драўлянае дойлідства беларускага Палесся добра пададзена ў кнізе Юрыя Якімовіча. Цікавую працу пра архітэктурную палацаў і старадаўніх сядзіб XVIII - пачатку XIX ст. напісаў Анатоль Кулагін. Сумес-

на з Валянцінай Караткевіч ён выдаў кнігу аб помніках Слоніма. Пяру даследчыка належыць таксама капітальная манаграфія, прысвечаная беларускаму ракако. Разнастайнае ўбранне інтэр'ераў можна ўбачыць у каларовых альбомах, складзеных Надзеяй Высоцкай. Пра фрэскавы жывапіс XII-XVIII стст. вядзецца гаворка ў кнігах В. Церашчатавай і А. Сяліцкага.

Некалькі манаграфій, прысвечаных абарончаму беларускаму дойлідству, надрукаваў Міхась Ткачоў. Культывавая архітэктура Беларусі XIII-XVI стст. добра апісана ў кнізе Алеся Кушнірэвіча. Выдавецтва "Полымя" выпусціла серыю брашур (серыя заснавана ў 1989 г.) пад рубрыкай "Помнікі беларускага дойлідства".

І. Слюнькова ў сваёй кнізе "Архітэктура гарадоў Верхняга Прыдняпроўя XVII - сярэдзіны XIX ст." падрабязна разгледзела планіроўку і забудову беларускіх гарадоў эпохі барока і класіцызму на тэрыторыі Усходняй Беларусі. Яе апошняя фундаментальная праца прысвечана архітэктуры беларускіх манастыроў і кляштароў.

Пра беларускія мячэці спецыяльную кнігу надрукаваў А. Лявонкі. Ён выдаў у акадэмічнай серыі "Беларусы" манаграфію пад назвай "Дойлідства", а таксама кнігу "Нацыянальныя рысы беларускай архітэктуры".

Вялікім унёскам у справу вывучэння і аховы нашай архітэктурнай спадчыны з'яўляюцца самяітныя "Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі", пяцітомная "Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі" і энцыклапедычны даведнік "Архітэктура Беларусі". У 1994 г. завершана шасцітомнае выданне "Гісторыя беларускага мастацтва". Разбураным помнікам нашага дойлідства прысвечаны зборнік "Страчаная спадчына", што выйшаў у 1998 г.

У 1988 г. сітуацыя ў СССР і БССР у адносінах рэлігіі кардынальна змянілася. Кіраўніцтва СССР дазволіла афіцыйна адсвяткаваць 1000-годдзе хрышчэння Русі, спынілася ваяўнічая атэістычная прапаганда, вернікам пачалі вяртаць забраныя храмы і дазволілі будаваць новыя.

За першыя гады адноўленай беларускай незалежнасці вернікам Беларусі былі аддадзены сотні бажніц і пачалося актыўнае іх аднаўленне. Былі адбудаваныя такія ўнікальныя помнікі нашага дойлідства, як, напрыклад, царква ў в. Сынкавічы, царква ў в. Мураванка, касцёл св. Барбары ў Віцебску, касцёл св. Андрэя ў Слоніме, Брыгіцкі касцёл у Гародні, сабор Пятра і Паўла ў Гомелі.

Цяпер у Беларусі каля 1500 культавых пабудоў і храмаў, звязаных з праваслаўнымі вернікамі, і каля 500 - з католікамі. Унікальна ў гэтым сэнсе царква ў вёсцы Вялікая Сва-

ротва Баранавіцкага раёна, бо ўяўляе сабой трохкутнік з алтаром у цэнтры і мае тры ўваходы: для праваслаўных, католікаў і грэка-католікаў. Такіх храмаў больш няма не толькі ў Беларусі, але і ў Еўропе.

Таксама дзейнічаюць уніяцкія храмы і бажніцы розных пратэстанцкіх кірункаў. Акрамя хрысціянскіх храмаў функцыянуюць таксама мячэці і сінагогі.

Жыллё сялян і гараджан

Пасля Рыжскай дамовы 1921 г. узнікаюць два тыпы беларускага горада: савецкі беларускі горад у межах БССР і заходнебеларускі горад у складзе польскай дзяржавы. Сфармаваліся два сталічныя цэнтры. На ўсходзе Менск (з 1938 г. - Мінск) сталіца БССР і Вільня - цэнтр заходнебеларускай адукацыі і культуры. Ва ўсходнебеларускіх гарадах назіраецца рост рускага насельніцтва, а ў заходнебеларускіх - польскага. Адбываецца значны рост гарадскога насельніцтва ў БССР у выніку індустрыялізацыі. Тут у 1939 г. жыло 1854,8 тысяч чалавек (20% насельніцтва). У заходняй Беларусі гэтыя працэсы былі больш маруднымі, бо польскія ўлады свядома затрымвалі развіццё прамысловасці на "Крэсах Усходніх".

Пасля ліквідацыі наступстваў Другой сусветнай вайны працэс індустрыялізацыі значна паскорыўся, узніклі новыя прамысловыя гарады, такія як Салігорск, Светлагорск, Наваполацк і Жодзіна. Рэзка змяніўся склад насельніцтва. Зараз ва ўсіх беларускіх гарадах доля беларусаў пераважае. На другім месцы апынуліся рускія, а колькасць пал'якаў, яўрэяў і татароў значна зменшылася.

У 1990-х гадах XX ст. гарадское насельніцтва Беларусі ў параўнанні з 1950 г. павялічылася ў 4,3 раза і складала 67,6% ад усяго насельніцтва краіны. У 1997 г. у Беларусі было 102 гарады, з іх 14 мелі больш за 100 тыс. чалавек, прычым у Менску жыло каля 1,7 млн. чалавек.

У 20-х гадах мінулага стагоддзя ў СССР і БССР пашырыўся канструктывізм. У дачыненні да замежнага мастацтва тэрмін "канструктывізм" у значнай ступені ўмоўны: у будаўніцтве ён пазначае плынь у функцыяналізме, якая імкнулася падкрэсліць экспрэсію сучасных канструкцый, у жывапісе і скульптуры - адзін з кірункаў авангардызму, што выкарыстаў некаторыя фармальныя пошукі ранняга канструктывізму.

Асноўным ідэалагічным і практычным цэнтрам функцыяналізму стаў творчы цэнтр "Баўхаўз" (праектна-даследчы цэнтр дызайну) у Нямеччыне. Пачынаючы з 1920 гг. тут вядуцца тэарэтычныя даследаванні і прыкладнае праектаванне. Стваральнік і кіраўнік Баўхаўза, найбуйнейшая постаць функцыяналізму, Вальтар Гропійус быў аўтарам многіх помнікаў гэтага рэвалюцыйнага стылю. Класічны прыклад пабудовы гэтага кірунку - будынак самага "Баў-

хаўза" ў Дэсаў архітэктара В. Гропійуса пабудаваны ў 1925-1926 гг.

Французскі архітэктар Ле Карбюзэ, адзін з найбольш вядомых твораў функцыяналізму, зрабіў галоўны ўнёсак у тэорыю і практыку гэтага стылю. Яго ідэі ў горадабудаўніцтве, у тэорыі масавага індустрыяльнага жылга, рэалізаваныя ў будынках і праектах, актуальныя дагэтуль. Гэты вялікі архітэктар сучаснасці напоўніў тэорыю функцыяналізму ідэалагічна і практычна, вядомыя яго прынтцыпы пабудовы масавага індустрыяльнага жылга дома (дом на апорах, польскі дах-сад, стужкавае ашкленне і г. д.) выкарыстоўваюцца і сёння.

Функцыяналізм патрабаваў строгага адпаведнасці формы будынка яго функцыям і адмове ад усяго, што не патрэбна для ўжытку. Архітэктурныя формы павінны былі адпавядаць будаўнічым канструкцыям і матэрыялам. Панаваму выбудоўвалася мастацкая выява архітэктурнага твора. З эстэтычнага пункта гледжання новая архітэктура, пазабудаваная ўпрыгожвальніцкіх празмернасцях, павінна была ўспрымацца чалавекам падчас руха ў ёй і вакол яе (адзінства прасторы і часу). Ідэалагічнай новай архітэктуры прадугледжвалі стварэнне ўмоў для зручнага і хуткага перасоўвання людзей у архітэктурна-прасторавым асяроддзі. Унутраная прастора памяшкання становілася дынамічнай, як бы "перацяжале", "вольна пералівалася з інтэр'еру ў інтэр'ер". Значнае зашкленне стварала магчымасць аднаўлення чалавека з навакольнай прыродай. Сэнс функцыяналізму ў лакалічнай і яснай пабудове. Характэрныя для функцыяналізму архітэктурныя формы - плоскія дахі, буйныя плоскасці шкла, поўная адсутнасць таго, што канструктыўна не патрэбна.

Прыхільнікі канструктывізму ў СССР, высунаўшы задачу "канстрування" навакольнага асяроддзя, што актыўна накіроўвае жыццёвыя працэсы, імкнуліся асэнсаваць магчымасці новай тэхнікі, яе лагічных, мэтазгодных канструкцый, а таксама эстэтычныя магчымасці такіх матэрыялаў, як метал, шкло, дрэва. У раскошныя канструктывісты імкнуліся супрацьпаставіць практаў і падкрэслены ўтылітарызм новых прадметных форм, у чым яны бачылі стварэнне дэмакратычнасці і новых дачыненняў паміж людзьмі. У будаўніцтве прынтцыпы канструктывізму былі сфармуляваны ў тэарэтычных выступках А.А. Весніна і М.Я. Гінзбургга. Весніным быў прапанаваны праект Палаца працы для Масквы (1923 г.) з яго выразным планам і выяўленай у вонкавым абліччы канструктыўнай асновай будынка (жалеа-бетонавы каркас). У 1924 г. была створана арганізацыя канструктывістаў - АСА, прадстаўнікі якой распрацавалі так званы функцыянальны мета-праектаванне, заснаваны на навуковым аналізе асаблівасцяў функцыянавання будынкаў, дамоў, горадабудаўнічых комплексаў.

(Працяг у наст. нумары.)

Магілёўская ратуша